

Heritage Regimes and the State, ed. by Regina F. Bendix, Aditya Eggert and Arnika Peselmann, Göttingen, Universitätsverlag Göttingen, 2012, 422 p. (Göttingen Studies in Cultural Property, Volume 6); ISBN: 978-3-86395-075-0. Tekst is als full text pdf kosteloos beschikbaar op het internet.

Deze boekbespreking is verschenen in *Volkskunde. Tijdschrift over de cultuur van het dagelijks leven* 114 (2013) nr. 1, 111-116.

Heritage Regimes and the State is een belangrijk boek omdat het je doet nadenken over immaterieel erfgoed en over de manier waarop immaterieel erfgoedzorg is gestructureerd. Het boek gaat terug op twee wetenschappelijke congressen in Duitsland en Italië. Het bevat 23 artikelen, waarin uiteenlopende voorbeelden van 'Heritage regimes' worden behandeld, met een zwaartepunt in Europa. Uiteenlopende landen worden behandeld: van Spanje tot Zwitserland, van Italië tot China. Frankrijk is zelfs het onderwerp van vier artikelen, Italië twee.

Het boek valt uiteen in drie afzonderlijke delen: Immaterieel erfgoed en het koloniale verleden, Beschermingsregimes en staatspolitiek en, het derde deel, Selectieprocedures en administratieve processen. Het geheel wordt afgesloten met een viertal 'closing commentaries'. De bijdragen zijn voor het overgrote deel afkomstig van antropologen en etnologen en de artikelen hebben een hoog analytisch gehalte.

Uit eigen ervaring weet ik dat bij het inventariseren van immaterieel erfgoed en bij het nemen van beschermingsmaatregelen diverse dilemma's om de hoek komen kijken, die samenhangen met de manier waarop een land zijn immaterieel erfgoedzorg structureert. Tot voor kort was het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, de instelling waar ik werk, een instelling die deed aan volkscultuur, dat wil zeggen zich bezighield met het ontsluiten en populariseren van kennis over de cultuur van het dagelijks leven. Tegenwoordig ondersteunen we gemeenschappen in hun immaterieel erfgoedzorg. Het vergde een totaal andere benaderingswijze. Meteen al moesten we een keuze maken over de manier waarop Nederland zijn immaterieel erfgoed zou inventariseren, één van de vereisten van de UNESCO conventie. Ook de centrale rol die UNESCO toekent aan gemeenschappen kostte ons enige hoofdbrekens. Want wat is eigenlijk een gemeenschap? In concreto ging het om de vraag: 'wie mogen voordragen voor de Nationale Inventaris?' In de praktijk kwamen we al snel uit bij groepen of organisaties die zich op de één of andere manier hard maken voor een traditie, zoals bijvoorbeeld de Brabantse Carnavalsfederatie, die als doel heeft 'het in stand houden en bevorderen van het carnaval in de provincie Noord-Brabant.' Maar is het wel terecht om een dergelijke club als aanspreekpunt te beschouwen voor de 'gemeenschap' van de carnavalsvierders in Noord-Brabant? En wat te doen als er geen belangengroep is die de belangen van een bepaalde traditie waarneemt? Welke gemeenschap zou bijvoorbeeld de traditie van beschuit met muisjes kunnen voordragen? En dan hebben we het nog niet eens over het dilemma van het beschermen van immaterieel erfgoed.

In het hier besproken boek wordt op het niveau van de staten geanalyseerd hoe de UNESCO conventie een nieuw erfgoedregime in het leven heeft geroepen, met nieuwe concepties en eigen procedures. In concreto gaat het erom: wat betekent het als een land de immaterieel erfgoedconventie ratificeert, wat voor gevolgen heeft het voor de manier waarop erfgoed wordt geconceptualiseerd, maar ook: hoe wordt het nieuwe veld institutioneel vormgegeven, met prangende vragen als: wie bepaald welke voorbeelden van immaterieel erfgoed op de UNESCO inventaris komen, hoe kun je immaterieel erfgoed beschermen, hoe wordt het begrip gemeenschappen geoperationaliseerd?

Het overgrote deel van de artikelen neemt de staat als uitgangspunt. Daarbinnen is weer een tweedeling: in sommige artikelen wordt behandeld hoe de betreffende staat haar immaterieel erfgoedbeleid heeft ingericht, terwijl in andere artikelen een specifieke casus als uitgangspunt wordt genomen, bijvoorbeeld de Chinese voordracht van de papierknipkunst voor de internationale lijst of de voordracht van Frankrijk en België van de reuzencultuur. Door heel nauwkeurig te analyseren hoe het er in de praktijk aan toegaat, en welke keuzes daarbij worden gemaakt, is het boek een waardevolle aanwinst die meer reliëf geeft aan de keuzes die in eigen land zijn gemaakt, zoals

bijvoorbeeld in Vlaanderen en in Nederland. Terwijl onze eigen keuzes ons min of meer vanzelfsprekend voorkomen, blijkt uit een vergelijking met het buitenland dat dergelijke keuzes vaak aansluiten bij de politieke werkelijkheid van erfgoedzorg in een land. Voor de situatie in Nederland en Vlaanderen zijn het de Europese voorbeelden die de interessantste stof tot vergelijking bieden. In deze recensie wil ik drie landen er speciaal uitlichten: Frankrijk, Zwitserland en Italië.

Opvallend in de Franse benadering is het top-down perspectief en het accent dat gelegd wordt op de internationale voordrachten waarmee Frankrijk zich in de wereld kan onderscheiden. In administratief opzicht ligt de coördinatie in handen van de Mission Ethnologie, een onderdeel van het Franse ministerie van Cultuur. Deze Mission Ethnologie maakt de keuze wat zal worden voorgedragen voor de internationale UNESCO lijst en geeft professionele wetenschappers, meestal antropologen, de opdracht om het betreffende immaterieel erfgoed nauwkeurig in kaart te brengen en te documenteren. Kenmerk van de Franse benaderingswijze is dus een wetenschappelijke manier van onderzoeken en documenteren, die aansluit bij de Franse centralistische traditie die ook gehanteerd wordt bij het materiële erfgoed.

Deze aanpak, met een accent op de internationale voordrachten, sluit aan bij de Franse conceptie van het erfgoed, het 'patrimoine', dat vooral nationaal en universeel geïnterpreteerd wordt. Het gaat erom het unieke Franse erfgoed te profileren in de wereld. Van participeren van gemeenschappen is niet of nauwelijks sprake, binnen het Franse staatsbestel kent men geen gemeenschappen als dragers van erfgoed. Het regionale erfgoed wordt al snel afgedaan als niet serieus te nemen folklore dat in politiek opzicht mogelijk staat voor regionaal separatisme en dat is in Frankrijk uit den boze. Het verklaart ook waarom men in Frankrijk weinig aandacht heeft voor het aanleggen van een nationale inventaris, waarop de regionale culturen mogelijk al te prominent zouden figureren. Het leidt alleen maar de aandacht af van het meer algemene 'Franse' erfgoed.

De voordracht van de Franse gastronomie, die in 2012 op de internationale UNESCO lijst kwam, is een sprekend voorbeeld. De Franse president Sarkozy nam zelf het voortouw. In een toespraak voor agrarische ondernemers liet hij weten dat bij de Franse Haute Cuisine om uniek Frans erfgoed gaat. Erkenning als 'werelderfgoed' zou van grote betekenis zijn voor het toerisme. Natuurlijk werd dit niet zo in de voordracht zelf geformuleerd. Historica Julia Csergo, de eigenlijke schrijver van de voordracht, wees op enkele valkuilen die een UNESCO erkenning in de weg zouden kunnen staan en die waren dat in de aanvraag de commercie geen rol mocht spelen (de Franse agrarische industrie) en dat niet de Haute Cuisine centraal mocht staan maar een bredere antropologische definitie van eetcultuur gehanteerd moest worden. Ook was het van belang om in te steken op culturele diversiteit, een hoog goed in de UNESCO benadering van immaterieel erfgoed, dat echter in tegenspraak is met de Franse benadering die meer denkt in termen van nationale, universele waarden. Dat de eigenlijke aanvraag wat anders werd ingestoken had dus vooral een politiek strategische achtergrond en niet omdat men er zelf in geloofde.

Het voorbeeld van Zwitserland is precies omgekeerd en geheel in lijn met de Zwitserse decentrale benadering, die aansluit bij de centrale rol van de kantons in het Zwitserse staatsbestel en die maakt dat het belangrijk is dat alle kantons zich in de Zwitserse immaterieel erfgoedlijst kunnen herkennen. Een nationaal voorbereidingscomité bedacht om de kantons zelf het eigen immaterieel erfgoed te laten inventariseren. Elk kanton moest een vijftiental tradities aanleveren en een indicatieve lijst maken van tradities die als 'nationaal' kunnen worden aangemerkt, dat wil zeggen tradities die in heel Zwitserland een rol spelen. Elk kanton mocht daarbij zijn eigen methode kiezen, waarbij het opvallend is dat de Duitstalige kantons over het algemeen kozen voor een benadering van onderop, waarin mensen zelf erfgoed konden aanmelden, en de Franstalige kantons, meer in de lijn van de Franse traditie?, vaker kozen voor een top down model, met een grotere rol voor professionele onderzoekers. In de beginfase, Zwitserland ratificeerde in 2008, was er zelfs een nationale website, waarop de bevolking tradities kon aanmelden. Later werd gekozen voor een meer gestructureerd model omdat men de lijst snel wilde afhebben en presenteren op een publieksvriendelijke en goed toegankelijke website. Dit laatste is inmiddels gebeurd en het Zwitserse voorbeeld mag daarom gelden als een prachtig voorbeeld van een land dat op snelle en efficiënte wijze meer dan 390 tradities heeft beschreven en toegankelijk gemaakt op de website www.lebendige-traditionen.ch.

Ondertussen zijn ze ook in Zwitserland niet vies van toeristische vermarkting. Het blijkt uit een praktische brochure die onlangs werd uitgebracht: *Lebendige Traditionen und Tourismus. Ein Leitfaden zur Angebotsgestaltung und -vermarktung*.

Het derde en laatste voorbeeld betreft Italië, waar de aanpak ook weer geheel en al aansluit bij het bestuurlijk systeem van het land. Het hoort bij Italië, zo schrijft de auteur van het betreffende artikel, om te kiezen voor een ondoorzichtig bureaucratisch systeem dat zelfs voor de Italianen zelf nauwelijks te doorgronden is. Op nationaal niveau maakt de Interministeriale Wereld Erfgoed werkgroep de dienst uit, onder directe aansturing van de secretaris generaal van het Italiaanse ministerie van cultuur. Nog sterker dan in Frankrijk wordt verder de nadruk gelegd op het excellente en het unieke van de Italiaanse cultuur en wordt al snel ook de link gelegd met het toerisme. Het inventariseren zelf is vooral een bureaucratische exercitie, met ondoorzichtige formulieren met nummers en indelingen die het administratief makkelijker maken om te verwerken maar voor de gemeenschappen onhandelbaar zijn om mee te werken. De formulieren, waarmee de verschillende vormen van immaterieel erfgoed gedocumenteerd worden, worden ingevuld door professionele antropologen. De gemeenschappen komen ook in dit systeem dus nauwelijks aan bod.

Het artikel over de Italiaanse situatie is verder interessant omdat ook de opkomst van een stelsel van door de UNESCO geaccrediteerde NGO's in kaart wordt gebracht, dat al evenzeer hoort bij het erfgoedregime dat samenhangt met het immaterieel erfgoed. Dergelijke instellingen kennen we ook in Nederland en in Vlaanderen, zoals bijvoorbeeld FARO, LECO, en Tapis Plein en in Nederland het VIE. Zij helpen en ondersteunen de gemeenschappen in hun erfgoedzorg. Mijn indruk is dat deze NGO's over het algemeen een nuttige intermediaire rol vervullen tussen het nationale niveau en de plaatselijke gemeenschappen. In Italië zorgen ze ervoor dat de gemeenschappen toch nog enigszins een stem krijgen in de nationale besluitvorming. Met de behandeling van een concreet praktijkvoorbeeld komt tenslotte nog een ander dilemma naar voren in dit artikel: de kwestie van de dierenrechten. Het behandelde voorbeeld betreft namelijk de Palio van Sienna, een traditie waarin een paardenrace het centrale bestanddeel vormt en waaruit van dierenoogpunt bezwaar is gemaakt. Het is interessant om te constateren dat de mensen in Sienna de voordracht voor de UNESCO lijst gebruiken als een manier om de dierenactivisten de wind uit de zeilen te nemen. Als een bepaalde traditie op de UNESCO lijst komt, zo is de gedachte, dan is het erkend en zijn de bezwaren van de dierenactivisten buiten de orde. De omgang met controversieel erfgoed is een onderwerp waarmee we inmiddels ook in Nederland (Zwarte Piet!) en Vlaanderen (het carnaval in Aalst!) ervaring hebben opgedaan.

Dat ieder land daarbij zijn eigen regime kiest, met bijpassende nationale perspectieven en eigenaardigheden, komt duidelijk naar voren in de hier besproken bundel. Dat daarbij ook politieke en economische belangen een rol spelen lijkt mij vanzelfsprekend. De vraag is alleen: hoe kan je hier het best mee omgaan en op een gewetensvolle en verantwoorde manier je erfgoedbeleid vorm geven. Wanneer we alle artikelen in hun samenhang bezien, dan zijn zeker enkele conclusies te trekken. De belangrijkste is dat de UNESCO conventie een nieuwe logica in het leven heeft geroepen van waaruit de volkscultuur voortaan als immaterieel erfgoed beschouwd wordt. De conventie lijkt relatief open, maar het nieuwe concept van immaterieel erfgoed heeft een heel proces in het leven geroepen dat uiteindelijk is gaan functioneren als een dwingende mal van waaruit immaterieel erfgoed voortaan beschermd dient te worden, een systeem ook waarin gemeenschappen een centrale rol dienen te vervullen. Het UNESCO systeem heeft met andere woorden een erfgoedregime in het leven geroepen met expliciete en impliciete principes, met normen, met regels, en vooral met procedures en met heel veel formulieren. In dit verband wordt in de bundel gesproken over de 'UNESCOization' van cultuur. Voor zover het een overmatige bureaucratisering in de hand werkt, zie het voorbeeld van Italië met zijn ondoorzichtige procedures en formulieren, is het systeem niet in het voordeel van de gemeenschappen. Het lijkt mij opdracht van staten en erfgoedprofessionals om het 'heritage regime' zo open en toegankelijk mogelijk te maken, met zo eenvoudig mogelijke procedures en formulieren.

De rol van UNESCO is bij dit alles enigszins tegenstrijdig. Enerzijds roept de conventie op om recht te doen aan de culturele diversiteit van het immaterieel erfgoed en de belangrijke rol van gemeenschappen. Anderzijds speelt UNESCO een homogeniserende rol op wereldniveau die hiermee in tegenspraak lijkt. Elke traditie dient zich namelijk te voegen naar hetzelfde standaardformulier. Daar staat tegenover dat de rol van gemeenschappen in de conventie bepaald vernieuwend is te noemen. Het dwingt staten om rekening te houden met de inbreng van gemeenschappen op plaatselijk niveau. Wat dat betreft vind ik het wat verontrustend dat vooral de zuidelijke Europese landen zich weinig gelegen laten liggen aan de gemeenschappen. Je bent bijna geneigd om te denken aan de eurocrisis, waar de zuidelijke landen ook al gewend zijn om soepel om te springen met de regels. In het noorden, zo denken we in ieder geval zelf, zijn we wat meer geneigd om de conventie ook naar de geest te volgen.

Het belangrijkste punt van de conventie ligt voor mij – en ook voor het boek – op het conceptuele vlak. Persoonlijk vind ik het één van de verrijkingen van de UNESCO conventie. Het nieuwe ‘erfgoedregime’, als je dat tenminste zo mag noemen, opent het venster op nieuwe vragen en behoeften van de plaatselijke erfgoedgemeenschappen. Vragen en problemen waarvoor in het oude volkscultuurregime, waarin gemeenschappen geen enkele rol speelden, totaal geen aandacht was. Wat dat betreft voorziet de UNESCO conventie in een behoefte. Je zou het een nieuw paradigma van volkscultuurzorg kunnen noemen dat nieuwe inzichten heeft gebracht en nieuwe samenhangen heeft geconstrueerd die we eerder niet zagen. Dat ieder paradigma natuurlijk ook zijn problemen en dilemma’s heeft, doet daar niets aan af. Het is wel belangrijk om daar altijd op te reflecteren. Gek genoeg wordt in het boek niet of nauwelijks gereflecteerd op het zo centraal in de conventie verankerde aspect van bescherming, waarin erfgoed wordt opgevat als een toekomstgericht project. Misschien is het omdat ze in Frankrijk en Italië weinig aan bescherming doen, maar dan zou ik toch wat meer hebben willen horen hoe ze in deze landen dit grondprincipe van de conventie hebben weten te omzeilen. Omdat zowel in Vlaanderen als in Nederland juist dit aspect centraal staat, is het voor ons belangrijk om op te reflecteren. Is volkscultuur wel in een project onder te brengen? Doet dit geen afbreuk aan de dynamiek en de spontaniteit van volkscultuur? Hoe moet je een traditie als beschuit met muisjes bijvoorbeeld ‘safeguarden’ en is hier wel behoefte aan? Omgekeerd merk ik in mijn vele contacten met de erfgoedgemeenschappen dat er veel behoefte is aan ondersteuning. Iedere organisator van een immaterieel erfgoedevenement heeft soms te maken met knelpunten, al was het maar dat hij nieuwe doelgroepen wil bereiken met zijn traditie en daarom zich altijd moet bezinnen hoe hij zijn traditie ook voor nieuwe generaties van betekenis kan laten blijven. Ook in dit opzicht heeft de conventie dus nieuwe vensters geopend op reële kwesties en reële noden. Voor mij dient reflectie altijd vergezeld te gaan van een vertaling naar de praktijk. Hoe kunnen we in de praktijk verantwoorde en gewetensvolle oplossingen vinden? Dit is een taak van wetenschappers maar zeker ook van de NGO’s in Nederland en Vlaanderen en in de rest van de wereld. Vanuit onderscheiden nationale tradities kunnen we van elkaars ervaringen leren. Ook dat is een positief aspect van de UNESCO conventie: de internationale contacten en uitwisselingen zijn er door toegenomen en er is sprake van meer reflectie dan in het oude volkscultuurregime. Als we dat bedenken, dan wordt duidelijk dat met de UNESCO conventie vooral veel is gewonnen.

Albert van der Zeijden (Egmond aan Zee)